

Библиографические ссылки

1. Багно В. Е. Достоевский о «Дон-Кихоте» // АН РФ, Ин-т рус. лит.; Ред. Г. М. Фридлиндер. Л.: Наука. Ленинград. отделение, 1998. Т. 3. С. 141–150.
2. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров // Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. С. 237–280.
3. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в 30 т. Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1983. Т. 21: Дневник писателя за 1873.
4. Захарова Т. В. «Дневник писателя» и его место в творчестве Ф. М. Достоевского 1870-х годов: Автореф. дис... канд. филолог. Наук: 10.01.01 / Ленингр. гос. пед. ин-т. Л., 1975. С. 27.

ТЭМА ВАЙНЫ Ё АПОВЕСЦІ БАГУМІЛА ГРАБАЛА «ЦЯГНІКІ СПЕЦЫЯЛЬНАГА ПРЫЗНАЧЭННЯ»

А. У. Вострыкава

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,

вул. К. Маркса, 34, 220030, г. Мінск, Беларусь, vostrikova72@mail.ru

У артыкуле аналізуецца аповесць чэшскага пісьменніка другой паловы XX стагоддзя Багуміла Грабала «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» праз прызму тэмы вайны. Акцэнтуюцца ўвага на тым, што гэты праявіны твор не зусім ўласцівы для мастацкага свету чэшскага празаіка, паколькі ў ім дамінуе эпічны пачатак. Вылучаюцца асноўныя мастацкія дамінанты як самога твора, так і пазначанай тэмы. Аповесць ставіцца ў кантэкст тагачаснай чэшскай літаратуры пра вайну. Пазначаюцца вектары магчымага суаднесення з іншымі творами сусветнай класікі. Тэма вайны вельмі важная для чэшскай і беларускай літаратуры мінулага стагоддзя, таму мастацкая практыка Грабала можа быць параўнаная з адпаведнымі мастацкімі здабыткамі слыхных айчынных пісьменнікаў. Адрозна, відавочна, што арыгінальнасць аповесці ў экзістэнцыяльным падыходзе аўтара да гістарычнай тэматыкі і чалавечых варункаў на вайне, а таксама ў наследаванні спецыфічнай чэшскай традыцыі, якая заснавана на «пражскай іроніі», што выразілася ў тэксце праз трагікоміку і пэўную фарсавасць на сюжэтным узроўні.

Ключавыя словы: тэма вайны; трагікамізм; дэградацыя; экзістэнцыяльнае бачанне; гашакаўская апавядальніцкая традыцыя; сюррэалістычныя карціны; калаж; «пражская іронія».

На думку чэшскай даследчыцы Гелены Коскавай, аповесць «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» (1965) адкрывае другі перыяд у творчасці сляннага чэшскага празаіка Багуміла Грабала (1914–1997) [1, с. 47]. Усе яго творы гэтага перыяду вылучаюцца моцным эпічным пачаткам. У прозе гэтага часу Грабал вяртаецца ў сваё мінулае, у гады сваёй маладосці. У «Цягніках...» адлюстраваны падзеі, калі Грабал працаваў служачым на чыгунцы. Можна сцвярджаць, што пісьменнік звяртаецца да традыцыйнай рэалістычнай эстэтыкі і адрасуе аповесць самым шырокім чытацкім колам.

Раман уяўляе сабой трагікамічны твор пра Другую сусветную вайну і пра тое, як малады хлопец паступова сталее і становіцца дарослым мужчынам. Апавядальнікам і галоўным героем твора з'яўляецца дваццацідвухгадовы Мілаш Грма, практыкант. Дзеянне адбываецца ў лютым 1945 г. на маленькай чыгуначнай станцыі Костамлаты. Мілаш вяртаецца туды з псіхіятрычнай клінікі, куды трапіў пасля спробы самагубства з-за няўдалай першай сексуальнай спробы. Апынаецца на сваім працоўным месцы ён у той момант, калі ўсе служачыя станцыі ўзрушаны цалкам неваеннымі падзеямі, тым, што дзяжурны па станцыі Губічка паставіў на азадку тэлефаністкі Здэнэчкі станцыйныя пячаткі. Яе маці ініцыявала расследаванне і з гэтай нагоды прыехала камісія. Праз станцыю тым часам праязджае шмат цягнікоў, сярод якіх вельмі многа нямецкіх цягнікоў спецыяльнага прызначэння, з параненымі, зброяй. Яны ідуць, каб спыніць паразу Рэйха і павярнуць падзеі на карысць Германіі. На адзін з такіх цягнікоў бяруць працаваць

Мілаша. Ён выпадкова пазбягае смерці і вяртаецца. Аднак крыху пазней пагаджаецца дапамагчы ўзарваць цягнік са зброяй і тэхнікай. Прапанова паступае ад таго самага Губічкі, з-за якога і разгарэўся скандал з пячаткамі. Заданне ад партызан прывозіць вельмі прыгожая дзяўчына, з дапамогай якой Мілаш становіцца сапраўдным мужчынам і пазбаўляецца сваіх праблем і комплексаў. Ён удала выконвае баявое заданне, але яго смяротна раніць салдат з гэтага ж цягніка спецыяльнага прызначэння, якога Мілаш таксама параніў і ўрэшце рэшт забіў, бо той зваліўся з цягніка. У фінале твора абодва ляжаць побач, сцякаючы крывёю.

Твор стаў чацвёртым афіцыйна выдадзеным прэзіцічным сачыненнем, і ён не зусім упісваецца ў парадыгму раней напісанага аўтарам. «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» маюць вельмі ясна абазначаную сюжэтную гісторыю, якая падаецца ад імя апавядальніка. Звычайна ж у творы Грабала адсутнічае якая-небудзь іерархія падзей і аповедаў, якіх шмат у творы і якія вядуцца ад імя розных персанажаў. У названым творы ўсё інакш. У цэнтры ўвагі супрацьпастаўленне інтымнага жыцця маладога хлопца і жорсткіх ваенных рэалій. Аўтар паказвае, як чалавек міжволі аказваецца ўцягнуты ў смяротныя ваенныя перыпетыі і гіне. Фінал у адрозненні ад астатняга аповеду і апісаных папярэдніх падзей успрымаецца як трагічны: смерць насцігае галоўнага героя ў тыя хвіліны, калі ён здолей «перарасці» свае псіхалагічныя комплексы і траўму няўдалага сексуальнага вопыту. Героі ж могуць успрымацца як тыповыя, што таксама вельмі нехарактэрна да мастацкай карціны свету Грабала. Пісьменнік паказвае, як вайна пранікае ў звычайнае жыццё звычайных людзей.

Ужо згаданая раней Г. Коскава ўпэўнена, што сваімі тэмамі і глыбінёй пранікнення ў экзістэнцыю чалавека «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» могуць, не зважаючы на невялікі памер, быць названыя раманам. Грабалу ўдалося на прыкладзе жыцця маладой правінцыйнай чыгуначнай станцыі адлюстраваць атмасферу страху і надзеі на канец вайны. Адначасова ён вельмі яскрава і пластычна намаляваў розныя людскія тыпажы: пана начальніка станцыі і яго жонкі, дзяжурнага Губічкі, маладога Мілаша Грмы ва ўсёй іх чалавечай шматстайнасці, часткай якой становіцца дэраізаванае геройства, калі так можна сказаць. Усё адбываецца на фоне любоўных няўдач Грмы і яго спробы самазабойства.

Аповесць ўзнікла пасля перапрацоўкі ранейшых прэзіцічных тэкстаў, напрыклад «экзістэнцыяльнай навэлы» Грабала 1949 г. «Кайн» і апавядання «Сустрэчы і візіты» (1953). Некаторыя чэшскія даследчыкі адзначаюць уплывы мастацкіх твораў на тэмы «самазабойства на глебе кахання» і «траўма ад няўдалага кахання». Напрыклад, называюць «Пакуты маладога Вертэра» Гётэ і «Чужаніцу» Камю. Усё гэта ставіць твор чэшскага пісьменніка ў шэраг тых аўтараў, мастацкія карціны якіх трэба аналізаваць і інтэрпрэтаваць праз прызму экзістэнцыяльнага бачання гістарычных падзей і чалавечых учынкаў.

Аповесць не была аднесена пасля выхаду ў свет да вяршынь чэшскай прозы 1960-х гг., да твораў, што сфарміравалі культурную і літаратурную атмасферу лібералізацыі і вольналюбства разам з прозай Ё. Шворцакага, М. Кундэры, Л. Вацуліка, В. Лінгаратавай. Пазней, у часы нармалізацыі, творчасць Грабала не была папулярнай у афіцыйных колах, як і сам аўтар. Аднак сёння мы можам сцвярджаць, што «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» развівалі гашакаўскую літаратурную і апавядальніцкую традыцыю, а калі разглядаць сучаснікаў Багуміла Грабала і тагачасныя прэзіцічныя творы на тэму вайны, то трэба ў адзін шэраг паставіць названую аповесць з раманамі Я. Атчанашака «Кульгавы Арфей» і Л. Фукса «Пан Тэадор Мундштук». Дарэчы будзе прыгадаць і прэзіцічныя творы У. Кёрнера. На думку чэшскага даследчыка Радка Пытліка, твор трэба адносіць да «другой хвалі» чэшскай ваеннай прозы [2, с. 137].

У чэшскага пісьменніка адпор гістарычнаму злу паказаны сімвалічна, бо сама гістарычная тэма (змаганне з акупантамі) падаецца праз спецыфічную прызму. Камічныя абставіны, што складаюць аснову сюжэтнай гісторыі, пэўная непрыстойнасць дзеянняў Губічкі могуць падацца вельмі дзіўнымі ў дачыненні да апісання падзей Другой сусветнай вайны. Але «Цягнікі спецыяльнага прызначэння» сваім трагікамічным бачаннем лёсу звычайнага чэшскага хлопца дэміфалагізуюць гераізм часоў вайны, паказваюць, што выключна героіка не можа адлюстраваць ваенныя падзеі і даць паўнату бачання і разумення экзістэнцыяльнай сітуацыі чалавека на вайне. Дарэчы, падобны падыход назіраецца і ў рамане Ё. Шворцакага «Маладушныя».

Прыгадаем, што па аналізуемым прэзіцічным творы ў 1966 г. рэжысёрам І. Мензелем быў зняты мастацкі фільм, які атрымаў прэмію Оскар. Гэта выклікала новую

хвалю цікавасці да аповесці, якая стала ўспрымацца ў самых розных інтэрпрэтацыях: як цікавая эпічная гісторыя, як лірычнае апісанне любові да жыцця як такога, як паказ жахаў вайны і яе ахвяр і як экзістэнцыяльнае ўвасабленне разважанняў пра сэнс чалавечага існавання. Гумарыстычны складнік твора выступае ў якасці супрацьпастаўлення абсурдным і жахлівым падзеям вайны. Грабал паказвае нам, што маладыя, наіўныя і дураслівыя хлопцы падчас вайны трапляюць на фронт. Дадому яны вяртаюцца зраненымі, разгубленымі і поўнымі негатывных пачуццяў. Іх дамы разбураныя і жыццё разбітае. «Эротыка, флірт, падкрэслена мірныя, бытавыя, нават легкадумныя паводзіны грабалаўскіх персанажаў ствараюць асобы, поўны жыцця, а не смерці вобраз ваеннай эпохі. Жартаўлівае ў аповесці непарыўна сплечена з трагічным, грубаваты гумар – з пранізлівым лірызмам. Тэмы мужнасці, абавязку, гераізма гучаць прыглушана, яны губляюцца ў падтэксце і выходзяць на паверхню толькі зрэдку, у камічна-зніжаным выглядзе – напрыклад, у выглядзе ўспамінаў пра дзедзю-героя, гіпнацізёра, які спрабаваў сілай думкі спыніць у сакавіку 1939 года танкі, які ўваходзілі ў Чэхаславакію», – зазначае руская багемістка Алена Ковтун [3, с. 7].

У творы можна адзначыць сюррэалістычны карціны, кшталту апакаліптычнага апісання мёртвых коней і іншых жывёл. Напрыклад, уражвае такі пасаж мастацкага тэксту Грабала: «Я подлез под шлагбаум; на пятом пути стояли пассажирские вагоны. Весь этот поезд был расстрелян, на первом вагоне я прочитал приклеенную бумажку: «Станция назначения – Государственные мастерские, станция отправления – Краков». Так партизаны сразу за линией фронта всегда метили немецкие эшелоны; ни у одного из вагонов не уцелели стёкла в окнах, всё было нашпиговано пулями, металлические стенки расписали, как умели, пулемётчики, некоторые вагоны были искорёжены гранатами, другие – миномётными снарядами или трофейными фаустпатронами. Это были пассажирские вагоны, какие давно уже сняли с производства, в каждое купе вели с обеих сторон дверцы, а вдоль всей стенки вагона тянулась длинная подножка. Почти у каждой двери виднелись коричневые следы засохшей крови. Я заглядывал в купе – и всюду видел одно и то же. На полу – разбитое стекло, расчёски, пуговицы, вырванные “с мясом”, рукав от военного мундира, окровавленные кальсоны, платок, когда-то напившийся крови, разбросанные шахматные фигурки, расчерченная картонка для игры “Не сердись, дружище”, круглое зеркальце, губная гармошка, засыпанные снегом письма, длинный бинт и полосатый детский мяч. Я поднял одно письмо, украшенное следом кованого солдатского сапога. “Mein lieber Schnucki Pucki!” – начиналось это послание, а кончалось: “Deine Luise”. И отпечаток девичьих губ. А из угла смеялся расшнурованный солдатский ботинок с высунутым языком. На полу лежали две мёртвые вороны. Когда я вернулся из больницы, стояли такие морозы, что в рощице у нашего городка, куда всегда слетались стаями вороны, деревья были буквально обвешаны этими чёрными птицами, они искрились на утреннем морозном солнце, но, когда я подошёл к рощице, я увидел тысячи птиц прямо на земле, вокруг каждого дерева, точно перезрелые чёрные сливы... Полная роща мёртвых птиц, а те, что сидели на ветках, тоже умерли, замёрзли во сне. Я пнул ногой ствол дерева, и с веточек и суков посыпался иней – и упали мёртвые птицы, несколько их даже задело моё плечо, но они были такие лёгкие, словно шерстяной берет» [4, с. 21]. З дапамогай сваёй фантазіі пісьменнік уплятае ў мастацкую тканіну рэалістычнага тэксту ланцугі апакаліптычных і вельмі страшных вобразаў. Яны выклікаюць шэраг асацыяцый і ствараюць вялікую колькасць падтэкстаў. Можна казаць пра канфрантацыю свету нежывых рэчаў, машын і жывых людзей.

Як рысу, уласціваю аповесці, можна вылучыць лірычнасць. Разам з трагічнымі элементамі гэта надае тэксту баладычны характар. Да праяў лірычнасці мы можам аднесці шматлікія апісанні пачуццяў галоўнага героя, якія ён праяўляе з рознай нагоды. Яны тычацца як кахання да жанчын, так і падаюцца як рэакцыя на розныя падзеі станцыйнага жыцця, на цяжкія, што ідуць міма. Кульмінацый жа можна лічыць пачуцці, разважання і апісанне акаляючага свету героя ў свой смяротны час: «И тогда я приставил дуло винтовки к его глазу и спустил курок... в какой же странной позе я тогда лежал. И тут я услышал, что он замолчал, я увидел, что его ноги медленно и негромко дошагали до цели и замерли, я лежал на нём и слышал, как входят в этого солдата покой и тишина, как всё в нём останавливается, точно выключенный механизм. А из меня вытекала кровь, и я пачкал солдату одежду, я достал носовой платок и попытался отчистить это кровавое пятно, я тяжело дышал, и мне не доставало воздуха, но я, собрав силы, перевалился на бок, вытянул руку и ухватился за цепочку, за которую держался солдат, лицо у него уже стало умиротворённым, вот только вместо правого глаза была обожжённая дыра,

похожая на синий монокль... и я порвал цепочку, зажатую в мёртвой руке, и при свете луны увидел, что это медальон, на одной его стороне был зелёный четырёхлистник, а с другой стороны – надпись: “Bringe Glück”. Но не принёс он счастья, этот четырёхлистник, ни тому солдату, ни мне, это был такой же человек, как я или пан дежурный Губичка, ни наград у него не было, ни чина, и всё-таки мы застрелили друг друга, подвели один другого к смерти, а ведь будь мы в штатском и встреть один другого где-нибудь, мы бы, может, понравились друг другу, разговорились бы.

А потом раздался взрыв. И я, который ещё совсем недавно мечтал об этом зрелище, я, который всё так же лежал подле немецкого солдата, протянул руку, разжал его остывающую ладонь и вложил туда его зелёный четырёхлистник, который приносит счастье... А на горизонте тем временем выросло до неба грибовидное облако, оно добралось до высоты самых высоких этажей, оно дотянулось до тучи, я слышал, как по округе пронеслась воздушная волна, она свистела и шипела в голых ветках деревьев и кустов, трясла цепями семафоров, она ударила семафор по плечу и встряхнула его, а я давился кашлем и кровью. До самой последней минуты, пока я не начал терять из виду самого себя, я держал мертвеца за руку и повторял для его неслышащих ушей слова машиниста “ракеты”, которая привезла тех жалких немцев из Дрездена:

– Надо вам было на заднице дома сидеть...» [4, с. 36].

Пабудова мастацкай тканіны вельмі складаная, калейдаскапічная. Сам тэкст можа ўспрымацца як пэўны калаж. Перад намі вельмі шмат тэматычных і ідэйных ліній: гісторыя маладога жыцця і кахання галоўнага героя, гісторыя яго роду праз прызму вайны, сама вайна, яе падзеі і тое, як яна ўваходзіць у існаванне малаго мястэчка і яго чыгуначнай станцыі. Таксама галерэя партрэтаў і лёсаў жыхароў, работнікаў станцыі і гарадка. Не менш важнымі становяцца амаль фантастычныя карціны і выявы цягнікоў, іх пасажыраў і грузаў, якія праносяцца перад вачыма насельнікаў станцыі. Значнымі з’яўляюцца пачуцці і ўспаміны галоўнага героя, якія раскрывае аўтар. Праз ўвесь тэкст-калаж на першы план выходзяць тэмы кахання і смерці, самазабойства, ахвяры. Гісторыя з часоў акупацыі перарастае паступова ў разважанні пра месца чалавека ў свеце. Тым не менш мы можам сцвярджаць, што ўсе тэматычныя і стылёвыя элементы ствараюць адно цэлае і судакранаюцца адзін з другім пэўным чынам. Усё ў творы скіравана на тое, каб падкрэсліць галоўную тэму аповесці – супраціўленне і адпор чэхаў фашысцкім акупантам, які праяўляецца нават на бытавым узроўні. Тут трэба згадаць, канечне, феномен «пражскай іроніі», які сягае сваімі краямі ў сярэднявечча і які з’яўляецца неад’емнай часткай мастацкага феномену «Багуміл Грабал». Менавіта прах прызму «пражскай іроніі» і трэба ўспрымаць увесь той трагіфарс, які разыгрываецца перад намі ў «Цягніках спецыяльнага прызначэння». Менавіта таму прысутнічаюць у тэксце і фалічныя сімвалы (шыя гуся, плячо семафора). Менавіта таму пры раскрыцці вельмі сёр’ёзнай тэмы як жыццё і супраціў чэхаў у часы пратэктарату пісьменнік піша пра розныя гумарыстычныя абставіны і падзеі. Такі погляд вельмі ўласцівы нацыянальнаму характару і стаўленню да жыцця. Ён актывізуе іранію, у тым ліку ў дачыненні да гістарычных акалічнасцяў, што па сутнасці, несумяшчальна з гераічным пафасам.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Kosková H. Hledání ztracene generace. Jinočany: H&H, 1996.
2. Pytlík R. Bohumil Hrabal. Praha: ČS, 1990.
3. Ковтун Е. Феномен «Грабал» / Грабал Б. Слишком шумное одиночество: Избранная проза / Составление И. Г. Безруковой. СПб.: Издательство имени Н. И. Новикова, 2015. С. 4–12.
4. Грабал Б. Слишком шумное одиночество: Избранная проза / Составление И. Г. Безруковой. СПб.: Издательство имени Н. И. Новикова, 2015.